

FOR SOME CHARACTERISTICS OF ERS IN THE ZOGRAPH GOSPEL

ЗА НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕРОВИТЕ ВО ЗОГРАФСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

Irena GJORGJESKA¹, Sonja NOVOTNI², Mihailo MARKOVIC³

^{1*} Department of Macedonian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

^{2*} Department of Macedonian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

^{3*} Department of Macedonian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

*Corresponding author e-mail: irena.gjorgjeska@unite.edu.mk; sonja.novotni@unite.edu.mk; mihailo.markovic@unite.edu.mk

Abstract

Church Slavonic manuscripts of Macedonian origin created in medieval Macedonian churches and monasteries are of particular importance for the history of Macedonian literacy and for Slavic science in general. Slavic parchment manuscripts with their archaic nature, language peculiarities and diverse content represent a rich Macedonian manuscript heritage.

The Zograph Gospel is an ancient Macedonian manuscript with an extremely significant cultural movable and immovable Macedonian heritage, as it is one of the oldest preserved monuments of culture that originates from the Xth or the beginning of the XIth century and is written in the verb script, the original script in which they created the holy brothers St. Cyril and St. Methodius. In our essay, we paid attention to some of the orthographic-phonological peculiarities in original excerpted examples with a contextual display of the verb/Cyrillic script, which represents the beginning of this type of study in Macedonian Slavic studies.

Keywords: Zograph Gospel, analysis, ers, Macedonian manuscripts.

Апстракт

Црковнословенските ракописи од македонско потекло создадени во средновековните македонски цркви и манастири се од особено значење за историјата на македонската писменост и воопшто за словенската наука. Словенските пергаментни ракописи со својата архаична природа, јазични особености и разновидна содржина претставуваат богато македонско ракописно наследство.

Зографското евангелие е старомакедонски ракопис со исклучително значајно културно движно и недвижно македонско наследство, бидејќи е еден од најстарите зачувани споменици на културата кој потекнува од X-от или почетокот на XI-от век и е пишуван со глаголско писмо, она оригинално писмо на кое твореле светите браќа Св. Кирил и Св. Методиј. Во нашиот реферат обрнавме внимание на дел од правописно-фонолошките особености во оригинални ексцерпирани примери со контекстуален приказ на глаголско/кирилско писмо, што претставува зачеток во македонската славистика на ваков тип на проучувања.

Клучни зборови: Зографско евангелие, ерови, глаголско писмо, македонски ракопис.

Трудот го започнуваме со краток опис на предметниот ракопис, за подоцна да продолжиме со анализата и приказот на ексцерпираниите контексти од истиот. Опфативме само мал дел од многубројните примери во обемиот ракопис во којшто се задржуваме на употребата и развојот на еровите, вокализацијата на еровите, губењето на еровите и нивното мешање, што сметаме дека е голем чекор во пристапот за проучување на првото македонско писмо, глаголското. Примерите ги даваме во контекстуален приказ на оригиналното глаголско писмо, но и нивен приказ на кирилско писмо за пошироката научна јавност да може подобро и полесно да ги следи дадените примери, бидејќи според нашите сознанија нема македонски слависти што се занимаваат со јазична анализа на ракописи пишувани со глаголица.

Зографското евангелие е средновековен македонски книжевен споменик кој потекнува од X или почетокот на XI век. Напишан е на 304 листа од пергамент со димензии 180x225 мм. Кон првобитниот текст (272 листови) во XII век на местото на изгубени листови се додадени 16 нови листови испишани со глаголично писмо, а на крајот од ракописот во XIII век е додаден синаксар пишуван на кирилица. Вториот глаголски дел од ракописот е пишуван врз пергаментни листови од коишто претходно е избришан глаголски текст од X век.

Недостасува почетниот дел од ракописот и неколку листа од внатрешниот дел на евангелието. Го пишувале двајца глаголописци - едниот од нив го пишувал основниот дел од ракописот, а другиот - додадениот палимпсестов дел, како и двајца кирилописци - при што едниот го запишувал синаксарот, а другиот кириличните записи во глаголичниот дел на ракописот. Од нив е познато само името на пишувачот на синаксарот - Јоан јереј. Писмото на ракописот е обла глаголица. Аглести форми има кај поновиот глаголски текст, а глаголица од висечки тип има кај избришаниот текст од палимпсестовиот дел на ракописот. Користен е архаичен правопис со разделно пишување на ук, употреба на диграф шт и ретка вокализација на еровите.

Според содржината претставува четвороевангелие со синаксар. Евангелието го опфаќа текстот од Матеј 3,11 до крајот на Евангелието според Јован. Според орнаментиката ракописот содржи знаменца и коцновки во геометриски стил и плетени иницијали. Содржи и минијатура на апостолите Петар и Павле и уште неколку невешти цртежи. Повезот е нов и потекнува од XIX век и претставува имитација на окована подврзија од XIV век на грчки ракописен зборник од светогорскиот манастир „Пантократор“. Ракописот е откриен во Зографскиот манастир во 1843 година од австрискиот конзул во Солун - Антун Михановиќ. Во 1860 монашкото братство му го подарило на рускиот цар Александар Втори кој го предал во Руската национална библиотека во Санкт Петербург, каде што и денес се чува под сигнатура Глаг. 1. (Поп-Атанасов: 2015, 54-55).

Македонските црковнословенски ракописи се одликуваат со сложени правописни правила, кои не се исти за сите ракописи од причина што на препишувачот влијаеле повеќе јазични и надворешнојазични фактори, како: влијанието на книжевните центри, влијанието на предлошката, влијанието на средината во која се препишува, степенот на познавање на нормите на аатурно-писмениот јазик и правопис. Затоа секој ракопис се одликува со посебни правописни норми, меѓутоа низ ракописите од XII до XIV век се проследуваат одделен број црти кои се заеднички за сите македонски ракописи од овој период.

Правописот на еровите се вбројува меѓу клучните одлики на црковнословенските текстови, а во тие рамки и на Зографското евангелие. Во ракописите од Охридскиот книжевен круг се вкрстуваат сите правописни разновидности на ерова употреба, односно двоеров или едноеров (само со малиот или само со големиот ер). (Десподова: 1995, 19)

Значењето на морфолошкиот момент го истакнува Шчепкин. Други, пак, автори ја разгледуваат редукцијата на еровите зависно од нивната позиција во зборот. Така А. А. Шахматов смета дека тие најмногу се губат во почетните слогови (Шахматов: 1915, 217), додека И. А. Фалјов, разработувајќи го пошироко овој проблем докажува дека редукцијата на полугласовите во старорускиот јазик започнала не во првиот слог на зборот, туку во коренот на зборот. (Фалџов: 1927, 121-122) Прифаќајќи го мислењето на Фајлов, В. М. Марков го истакнува фонетскиот фактор, посебно типските групи, како што се *mne, mnihq, oimna* и сл. (Марков: 1964, 174-175) Губењето на еровите со извесни согласнички групи го поврзува и Н. ван Вејк, истакнувајќи ја притоа и големината на зборот или местото на ерот во зборот. (Ван Вејк: 1957, 146) Во Зографското евангелие се употребуваат двата ера, што го класифицира во ракописите од Охридската книжевна школа.

Исклучувајќи ја вокализацијата на Q во лексемите кои уште во најстарите ракописи се употребувале со вокализирани форми и надвор од македонскиот терен како *kogda, togda, n'kogdaL tokmoL oupovanieL oupovatiL sonqmi]eL* што се бележи во сите ракописи, или вокализацијата на Q во суфиксот *-QkQ: kr'pokqL na;3tokqL nedostatokqL posl'dokq* Митн., Вокализацијата на ерот во затворен слог во поголемиот дел ракописи е слабо спроведена. (Бицевска: 1990, 37) Вокализација на Q во суфиксот *-okQ* е позната и во такви текстови кои, општо земено, го задржуваат ерот без промени. За промената *-QkQ* во *-okQ* Г. Илински претполага влијание на суфиксот *-okQ* од *vxsokQ* и слични образувања. (Илински: 1912) Истата концепција ја развива и Селищев, кој вели: „следует признать что *-ок-* в диалектах не знающих *ъ--о*, развилось по аналогии с формами, где находился исконный суфикс *-ок-* от образованй *высок, широк, длбок, сляпок*, выделился суффикс *-ок-* и перешел в другие образования, вытеснив *-ък-*. (Селищев: 1918, 24) Вокализација на Q во о во Зографското евангелие следиме во следниве примери: *togda л.2/18: togda ostavi ego krq[qtq s3 isousQ. тогда оставь его крышьт сА исус; togda л.3/14: togda ostavi ego di'volQ. тогда остави его диЯволь; tokmo л.8об/4: i a[te c'louete drougX va[3 tokmo ;qto tvorite. и аште цЯлуετε други вашА токмо њто творите; to/de л.8об/5: ne I mqzdoimqci li to/de. не и мьдоньмици ли тожде; to/de л.8об/2: ne i mqzdoimQci li to/de tvor3tQ. не и мьздой мьци ли тожде творать; kogda л.3/1: kogda pr'tqne[i i o kamen nog5 svo6. Когда прЯтьнеши и о камен ногА цвоИЖ; smokovQnica (smokQvqnica) л.50об/1: ousQ[e smokovQnica. усъше смоковъница; smokovQni;Qskoe (smokQvqni;qskoe) л. 50об/4: ne tqkQma smokovQni;Qskoe stvorite. не тъкъма смоковъничъское створите; crkovq (crQkQvq) л.198об/1: VvQ crkovq pomolitQ s3 edinQ faris'i a drougx mxtarq. Въ црковь помолить сА единь фарисЯи а други мытарь. Вокализација на q во е во суфиксална позиција следме: *starecQ л.41/6: i mQnogo postradati otQ starecQ. И мь ного пострадади оть старець; s5;ecq л.12/3: ostavi i izQm5 s5;ecq iz o;e se tvoego. Остави и нзьмьА сьачець нз очесе твоего; povinenQ л.6/5: ne oubie[i i/q bo oubietQ.povinenQ estQ s5dou. не убиеши ижь бо убиеть повиннень есть саду; povinenQ л.6/9: povinenQ estQ geon' ognqn'i. побиннень есть кеонЯ огньнЯи; mladene;Q (mladenq;q) л.50/11 : 'ko iz oustQ mladene;Q I sQs6]eihQ sQvr[I li esi hval6. Яко нз усть младенечь и сьсИЖьенхь сьврши ли еси хвалИЖ.**

На губењето на еровите како процес кој предизвикал низа други промени се задржуваат повеќе автори. (Кульбакин: 1930, 20-31; Нам: 1958, 80-89; Vaillant: 1948, 35) Еровите се губеле полесно и порано таму каде што со нивното губење се добивале консонантски групи веќе познати на словенскиот изговор, отколку таму каде што настанувале нови комбинации на консонанти. (Конески: 1986, 22) Во нашиот ракопис следиме губење на еровите во: *starcq л.67об/12: i starcq l2qdqskxhQ. И старць люьскихъ; starci л.76/2: i sQbqra[3 starci. И сьбьрпашА старци; povinnQ л.6/7: povinnQ estQ sQnqmi[t2. Повинь ест; dnQ л.48/15: v7 dnQ vQskrQsnetq. I днь въскрсьнеть; ;to л.11/2: ;to 'ste ili ;to*

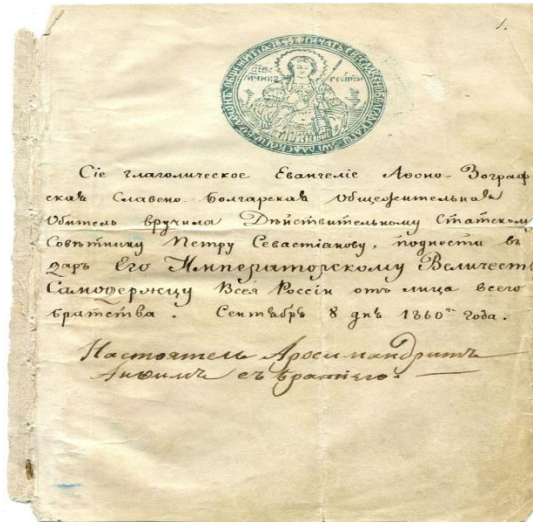
piete ini t'lomq va[imq. чьто Ясте или что пиете ни тЯломь вашимь; ;to л.11/3: ;to obl';ete s3 ne)d[a li bolq[I estQ pi[t3. что облячете са ѿша ли больши естъ пишта; kto л.11/11: kto /e otQ vasQ. kto же отъ васъ; mnogo (mQnogo) л.16об/11 : b' /e dale ;e otQ ne2 stado svinii mnogo pasomo. бЯ че дале че отъ нею стадо свинии много пасомо; mnogo (mQnogo) л.76/4: sQrebro mnogo da[3 voinomQ. Съebro много даша воиномъ; srdci (srQdqci) л.28/23: 'ko bo b' ioni bq ;r'v' kitov'. tri dni tri /e no[ti. tako b5detQ 0snQ +;skQ i vQ srdci. Яко бо бЯ иони бь чрЯвЯ китовЯ три дни же ношти тако бадет знъ чскъ и въ срдци; mnogoc'nnq (mQnogoc'nqnQ) л.33/14: i/e obr'tQ edinQ mnogoc'nnq bisqrQ. иже обрЯтъ единъ многоцЯннь бисъръ; starci (starqci) л.76/2: [3 arhieroomQ vs' bXvQ[aa i sQbra[3 s3 starci.ша архiereомъ бсЯ бивъшаа и събраща са старци; Dne (dqne) л.76/15 : i promq;e s3 slovo se bQ i2de ihQ do sego dne. и промъче са слово се бь июде нихъ до сего дне; crkvi (crQkQvi) л.50/7: i otrokX zov6]3 vQ crkvi. И ороky зовѿЖша въ цркви; crkovq (crQkQvq) л.198об/1: VvQ crkovq pomolitQ s3 edinQ faris'i a drougx mxtarq. Въ црковъ помолить са единъ фарисЯи а другы мытарь.

О. Неделъковиќ (Неделъковић: 1967, 5-36), врз основа на анализа на епиграфските споменици, доаѓа до заклучок дека кон средината на X век има текстови со еден или со два ера и со мешање на графиските знаци за еровите, што сведочи за фонетското изедначување на еровите. Во ракописите од Охридската книжевна школа се среќаваат сите правописни разновидности на еровата употреба, т.е. двоерови и едноерови ракописи, понатаму ракописи само со малиот, или само со големиот ер. За разлика од овие ракописи, ракописите од северна Македонија се едноерови, т. е. употребуваат само мал ер, со исклучок на Лобковскиот паримејник, писарот В во Радомировото евангелие и Евангелието на поп Јована, кои се служат со двата ера, но без нормиран правопис. Во Лесновскиот паренезис и во Карпинскиот апостол се употребуваат обата ера, меѓутоа употребата на големиот ер е позиционо обусловена - обично е или на крајот од редот или е натпишан врз некоја друга буква. (Бицевска: 1990, 23) Мешање на еровите, односно замена на q со Q следиме во: ovQcq л.43/2: ovQcQ i zablouditQ edina otq nihQ. овъвъ и залудить една отъ нихъ; dnQ л.48/15: v7 dnQ vQskrQsnetq. I днь въскрѣснетъ; 8ocQ л.44/21: tako i 8ocQ nebeskoj sQvoritQ vamQ a]te ne otQpou[taete komou a/de. тако и Џць небеској съворить вамъ аште не отъпуштаете кому ажде; 8ocQ л.54об/22: edinQ bo estQ va[Q 8ocQ i/e estQ na nebes'hQ. Единъ бо естъ вашъ Џць иже естъ на небесЯхъ; 0ocQ л. 56об/2: vx isplni te m'r5 0ocQ va[ihQ. вы исплни те мЯрѿ Џць вашихъ; 0ocQ л.56/18: i 8glete a]te bimq bXli vQ dni 8ocQ na[ihQ ne bimQ. И Алете аште бимъ были въ дни Џць нашихъ не бимъ; srQdQcQ л.44об/21: komou a/de bratrou otQ srQdQcQ va. Кому ажде братру отъ срьдць ва; prQstenQ л.190об/23: skoro iznes'te ode/d5 prQv56 I obl'c'te i i dadite prQstenQ na r5k5 ego. ckoro iznesЯte odezda pьvaѿЖ I oblЯvЯte I I dadite pьstenъ; sQrebro (sqrebro) л.76/4: sQrebro mnogo da[3 voinomQ. Съebro много даша воиномъ;

Заклучок. Во правописот на еровите видлива е тенденцијата да се претстави она што е одраз на говорната ситуација и нивниот развој во народниот говор, односно Q>o и q>e што се оценува како една од диференцијалните карактеристики на македонската варијанта. Примерите со вокализирани ерови во јужнословенските старомакедонски ракописи се под влијание на Охридската книжевна школа. Оваа правописна црта има свој континуитет и во современиот стандарден македонски јазик. Преку дадените примери во Зографското евангелие можеме да заклучиме дека еровите коишто се наоѓаат во слаба, но напоредно и во силна позиција се губат, со што се следи континуитетот и етимолошкиот развој на македонскиот јазик уште од црковнословенскиот период, но и јазичните црти преку кој подоцна се идентификува македонскиот јазик.

Зографското евангелие е двоеров ракопис во којшто јасно се истакнува македонската варијанта на црковнословенски јазик и е особено значаен за македонската славистика токму поради облата македонска глаголица со која е пишуван и неговото датирање како еден од најстарите зачувани глаголски старомакедонски ракописи.

Во продолжение следат факсимили од Зографското евангелие.

Референци

- [1]. Бицевска. К. 1990. *Правописни и фонетски особености во ракописите од Северна Македонија од XIII и XIV век (докторска дисертација во ракопис)*. Скопје.
- [2]. Ван Вейк. Н. 1957. *История старославянского языка*. Москва.
- [3]. Десподова. В. 1995. *Карпинско евангелие*, Прилеп-Скопје.
- [4]. Илинский. Г. А. 1912. *Сляпченский апостол XII века*. Москва.
- [5]. Кульбакин. С. М. 1930. *Старословенска граматика*. Београд.
- [6]. Конески. Б. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје.
- [7]. Марков. В. М. 1964. *К истории редуцированных гласных в русском ознаке*. Казань.
- [8]. Михајло Марковиќ. Новотни Соња. 2019. *Слепченски патерик (правописни и фонетско-фонолошки особености)*, Скопје.
- [9]. Недельковић. О. 1967. Полугласови у старословенским епиграфским споменицима. *Слово XVII*. Загреб.
- [10]. Новотни Соња. Михајло Марковиќ. 2019. *Верковиќев апостол (правописни и фонетско-фонолошки особености)*. Скопје.
- [11]. Поп-Атанасов. Ѓорѓи. 2015. *Македонска глаголица*. Скопје.
- [12]. Селищев. А. М. 1912. *Очерки по македонской диалектологии*. т. 1. Казань.
- [13]. Фалэв. И. А. 1927. *О редуцированных гласных в древнерусском знаке и литература II*. Ленинград.
- [14]. Шахматов. А. А. 1915. *Очерк древнейшего периода истории русского*. Петербург.
- [15]. Ham. J. 1958. *Staroslovenska gramatika*. Zagreb.
- [16]. Vaillant. A. 1948. *Manuel du vieux slave*. Paris.